

Wolność religijna w dokumentach Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie

Religious freedom in the documents of the Organization for Security and Co-operation in Europe

ANETA M. ABRAMOWICZ*

 <https://orcid.org/0000-0002-1601-6969>

Streszczenie: Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (wcześniej Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie) jest – obok Rady Europy oraz Unii Europejskiej – jedną z organizacji międzynarodowych o zasięgu europejskim, które zajmują się zagadnieniem ochrony praw człowieka. W wydawanych przez tę organizację dokumentach wielokrotnie podkreśla się znaczenie wolności myśli, sumienia i religii jako istotnego elementu pokoju, bezpieczeństwa, sprawiedliwości i demokracji. Celem niniejszego opracowania jest analiza postanowień poszczególnych dokumentów KBWE/OBWE, które dotyczą ochrony tej wolności. Mimo że nie formułują one nowych europejskich standardów w zakresie ochrony wolności myśli, sumienia i religii, to działalność OBWE tworzy cenne forum wymiany doświadczeń poszczególnych państw w zakresie omawianych zagadnień, ułatwiając zrozumienie niepokojących zjawisk oraz sprawniejsze wypracowanie środków zaradczych. Można więc stwierdzić, że działalność OBWE w zakresie ochrony wolności myśli, sumienia i religii jest wartościowym uzupełnieniem instrumentów oferowanych w ramach innych systemów ochrony praw człowieka.

Słowa kluczowe: Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie; Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie; godność człowieka; wolność myśli, sumienia i religii; wolność religii lub przekonań; prawa człowieka

Abstract: The Organization for Security and Co-operation in Europe (formerly the Conference on Security and Co-operation in Europe) is – next to the Council of Europe and the European Union – one of the organizations with a European reach that deals with the protection of human rights. The documents issued by this organization repeatedly emphasize the importance of freedom of thought, conscience and religion as an essential element of peace, security, justice and democracy. The purpose of this study is to analyze the provisions of individual CSCE/OSCE documents that concern the protection of this freedom. Although they do not represent new European standards for the protection of freedom of thought, conscience and religion, OSCE activities create a valuable forum for the exchange of experiences of individual states in relation to the issues discussed, facilitating an understanding of worrying phenomena and working out remedies. In conclusion, OSCE activities protecting freedom of thought,

* Dr, Katedra Prawa Wyznaniowego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, e-mail: aneta.abramowicz@kul.pl.

conscience and religion are a valuable supplement to the instruments offered under other human rights protection systems.

Key words: Organization for Security and Co-operation in Europe; Conference on Security and Co-operation in Europe; human dignity; freedom of thought, conscience and religion; human rights

Wprowadzenie

Ochrona praw człowieka jest zagadnieniem, którym zajmuje się wiele organizacji międzynarodowych. W Europie szczególne znaczenie należy niewątpliwie przyznać Radzie Europy, a zwłaszcza wypracowanej w ramach jej działalności Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (uchwalonej w Rzymie w 1950 r.)¹, nad której przestrzeganiem czuwa Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu. Istotną rolę w zapewnieniu poszanowania praw człowieka odgrywa również Unia Europejska (UE). Na uwagę zasługują w tym zakresie przede wszystkim postanowienia Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (zwłaszcza art. 17)² i Traktatu o Unii Europejskiej (na przykład art. 6)³ oraz Karty praw podstawowych Unii Europejskiej⁴, a także działalność Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) i wydawane przez niego orzeczenia⁵. Zagadnieniem ochrony praw człowieka zajmuje się również Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE; do końca 1994 r. jako Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, KBWE)⁶, której w omawianym kontekście poświęca się dużo mniej uwagi. Tymczasem w działalności

¹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284, dalej: Europejska konwencja praw człowieka.

² Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 47–388.

³ Traktat o Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 13–46.

⁴ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2007 r., Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389–405.

⁵ Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej, podobnie jak Unia Europejska, co do zasady nie mają żadnych generalnych kompetencji w sprawach dotyczących wolności religijnej, jednak orzecznictwo TSUE dotyka kwestii istotnych dla rozumienia tej wolności na kontynencie europejskim. Jako przykład należy wskazać orzecznictwo dotyczące rozumienia przepisów dyrektywy Rady Unii Europejskiej 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, Dz. Urz. UE L 303 z 2.12.2000, s. 16–22. Zob. Ożóg 2017, 307–334.

⁶ Stanisław 2011, 54.

tej organizacji wielokrotnie zwracano uwagę, że poszanowanie podstawowych praw i wolności człowieka jest istotnym warunkiem istnienia pokoju, bezpieczeństwa i sprawiedliwości⁷. W poszczególnych aktach i dokumentach wydawanych przez tę organizację podkreśla się też, że wolność myśli, sumienia i religii należy do podstawowych praw i wolności, których źródłem jest niezbywalna, nienaruszalna i przyrodzona godność człowieka.

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie i analiza postanowień poszczególnych dokumentów KBWE/OBWE, które podkreślają szczególne znaczenie wolności myśli, sumienia i religii. Prowadzone rozważania będą dotyczyć aspektu indywidualnego, kolektywnego i instytucjonalnego wolności religijnej oraz jej dopuszczalnych ograniczeń i zakazu dyskryminacji ze względu na religię lub przekonania.

W doktrynie prawa zainteresowanie treścią dokumentów wydawanych przez KBWE, a następnie OBWE, nie jest nadmierne⁸. Istniejące publikacje skupiają się przede wszystkim na kwestiach związanych z bezpieczeństwem w wymiarze polityczno-wojskowym bądź też w sposób generalny odnoszą się do zagadnienia ochrony podstawowych praw i wolności człowieka w dokumentach KBWE/OBWE. Zagadnienia dotyczące wolności religijnej są w nich zazwyczaj jedynie wzmiankowane.

1. Wolność religijna a bezpieczeństwo

Jako jeden z trzech wymiarów bezpieczeństwa KBWE, a następnie OBWE, wskazała, obok wymiaru polityczno-wojskowego oraz ekonomiczno-ekologicznego, również wymiar ludzki, czyli ochronę podstawowych praw człowieka, w tym wolności religijnej. Jest pierwszą organizacją, która wysunęła koncepcję kompleksowego bezpieczeństwa oznaczającą, że wszystkie trzy wymiary są równie ważne dla trwałości pokoju i bezpieczeństwa, a zatem muszą być realizowane i zapewniane jednocześnie⁹.

Już w okresie powojennym dostrzegano potrzebę wypracowania zasad gwarantujących należyty ład w przestrzeni stosunków międzynarodowych

⁷ Rosa 2008, 29–30.

⁸ Zob. Sobczak 2013; Ferrari 2020a; Abramowicz 2022.

⁹ Ferrari 2020a, 104.

oraz wspólnego modelu bezpieczeństwa zbiorowego. Propozycję opracowania zasad określających europejski mechanizm bezpieczeństwa zbiorowego wysunął w dniu 14 grudnia 1964 r. Minister Spraw Zagranicznych PRL A. Rapacki na XIX sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). Było to zaproszenie do współpracy dla wszystkich państw europejskich (w tym Związku Radzieckiego) i Stanów Zjednoczonych Ameryki w celu wspólnego przygotowania konferencji¹⁰. Następnie, od dnia 22 listopada 1972 r. do dnia 8 czerwca 1973 r., prowadzono w Helsinkach wielostronne rozmowy przygotowawcze szefów misji dyplomatycznych 32 państw europejskich, Kanady i Stanów Zjednoczonych Ameryki. Efektem tych obrad były zalecenia końcowe konsultacji helsińskich, czyli tzw. Błękitna Księga, która zawierała wskazówki dotyczące dalszych negocjacji¹¹.

Zgodnie z założeniami wskazanego wyżej aktu konferencja przebiegała w trzech fazach¹². W efekcie w dniu 1 sierpnia 1975 r. przedstawiciele państw uczestniczących uroczystie podpisali Akt Końcowy¹³. W obradach w Helsinkach uczestniczyła również delegacja Stolicy Apostolskiej, wnosząc swój wkład w sformułowanie treści Aktu Końcowego dotyczącego praw człowieka¹⁴.

Akt Końcowy KBWE, będący zwieńczeniem wieloetapowych rozmów, został określony jako Wielka Karta Pokoju. Składa się on z czterech rozdziałów, określanych jako koszyki. Pierwszy z nich dotyczy bezpieczeństwa w Europie, koszyk II odnosi się do współpracy w dziedzinie gospodarczej, naukowej i technicznej oraz środowiska naturalnego, koszyk III

¹⁰ Jach 2017, 158–160; Tichoniuk 2016, 188.

¹¹ Jach 2017, 163.

¹² Pierwsza faza była oficjalnym otwarciem konferencji na szczeblu ministrów spraw zagranicznych i miała miejsce w Helsinkach w dniach 3–7 lipca 1973 r. Na drugą fazę składała się konferencja robocza ekspertów, która miała miejsce w Genewie od dnia 18 września 1973 r. do dnia 21 lipca 1975 r. Podczas trzeciej fazy doszło do podpisania Aktu Końcowego.

¹³ Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act, Helsinki 1975, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> [dostęp: 8.01.2023]. Akt podpisali przedstawiciele Austrii, Belgii, Bułgarii, Kanady, Cypru, Czechosłowacji, Danii, Finlandii, Francji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Republiki Federalnej Niemiec, Grecji, Stolicy Apostolskiej, Węgier, Islandii, Irlandii, Włoch, Liechtensteinu, Luksemburga, Malt, Monako, Niderlandów, Norwegii, Polski, Portugalii, Rumunii, San Marino, Hiszpanii, Szwecji, Szwajcarii, Turcji, Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, Zjednoczonego Królestwa, Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Jugosławii. Zob. Bloed 1995, 10–12, 42–43; Lorenc 2016, 184–186.

¹⁴ Krukowski 2000, 222.

poświęcony jest współpracy w dziedzinie humanitarnej i dziedzinach pokrewnych, natomiast w ramach koszyka IV podjęto kwestie związane z kontynuowaniem procesu konferencji¹⁵. Ważną cechą omawianego dokumentu jest niewątpliwie tzw. powiązanie koszyków. Oznacza ono, że postępowi w jednej dziedzinie powinien towarzyszyć postęp w pozostałych. Tego rodzaju zależność jest wyraźnie widoczna w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa oraz ochrony praw człowieka. Negatywne zjawiska w obszarze bezpieczeństwa wywierają bowiem negatywny wpływ na gwarancje praw i wolności wynikających z godności osoby ludzkiej¹⁶.

Gwarancje wolności religijnej zostały zawarte już w I koszyku, w którym sformułowano Deklarację zasad rządzących stosunkami między państwami uczestniczącymi¹⁷. Wymieniono w niej 10 podstawowych zasad, których realizacja ma zagwarantować bezpieczeństwo, pokój i sprawiedliwość pomiędzy narodami i państwami. Za główne osiągnięcie pracy nad deklaracją uznaje się umieszczenie w niej zasady nr VII, a więc zasady poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, którym Akt Końcowy nadał taką samą rangę jak innym podstawowym zasadom prawa międzynarodowego (takim jak np. zasada suwerennej równości państw i nieingerencji w ich sprawy wewnętrzne)¹⁸.

Zgodnie z treścią zasady nr VII wszystkie państwa zobowiązały się do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, bez względu na rasę, płeć, język i religię. Podkreślono również zobowiązanie do popierania i zachęcania do korzystania z praw, które wynikają z godności osoby ludzkiej. Wskazano ponadto na powszechne znaczenie przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności jako istotnego czynnika pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu, który jest niezbędny do zapewnienia przyjaznych stosunków i współpracy między ludźmi, narodami i państwami¹⁹.

Po podpisaniu Aktu Końcowego KBWE zwoływane były kolejne konferencje, których efekty były określane w dokumentach podsumowujących obrady. Mają one charakter polityczny, a nie prawny. Treści zawarte w tych dokumentach są więc uznawane za normy *quasi*-prawne należące

¹⁵ Jach 2017, 163–164.

¹⁶ Bloed 1995, 26–27.

¹⁷ Jach 2017, 163–164.

¹⁸ Bloed 1995, 44.

¹⁹ Matysiuk 2008b, 36.

do tzw. prawa miękkiego²⁰. Jest to przejaw ustanowionego mechanizmu spotkań przeglądowych, w toku których dyskutowane są postępy w realizacji zobowiązań oraz możliwość rozwoju współpracy pomiędzy państwami uczestniczącymi²¹.

Wolność religijna była jednym z zagadnień podjętych w Dokumencie Końcowym Spotkania Madryckiego przedstawicieli państw uczestniczących w KBWE z dnia 6 września 1983 r.²² W dokumencie tym wskazano, że wszystkie państwa uczestniczące uznają powszechne znaczenie praw człowieka i podstawowych wolności, których poszanowanie jest istotnym czynnikiem pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu, niezbędnych do zapewnienia rozwoju przyjaznych stosunków i współpracy między wszystkimi państwami²³. Trzeba podkreślić, że obradami KBWE w Madrycie żywo zainteresowana była Stolica Apostolska, o czym świadczy przesłanie do państw uczestniczących w tym spotkaniu Dokumentu Stolicy Apostolskiej o wolności religijnej podpisanego przez Jana Pawła II²⁴. Papież podkreślił w tym dokumencie znaczenie wolności religijnej dla zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa, co uzasadnia zainteresowanie Stolicy Apostolskiej współpracą w zakresie zapewnienia pokoju i ochrony praw człowieka²⁵. Ponadto Jan Paweł II wyraził wsparcie dla realizacji postanowień Aktu Końcowego z Helsinek, w sposób szczególny wskazując na ochronę praw człowieka mających źródło w osobowej godności człowieka²⁶.

W dniu 19 stycznia 1989 r. natomiast został podpisany Dokument Końcowy Spotkania Wiedeńskiego²⁷ przedstawicieli państw uczestniczących

²⁰ Jastrzębski 2009, 244.

²¹ Ministerstwo Sprawiedliwości. b.d. *Prawa człowieka w OBWE*, <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/inne-organizacje-miedzynarodowe-i-prawa-czlowieka/prawa-czlowieka-w-obwe/> [dostęp: 20.02.2023].

²² Concluding Document of the Madrid Meeting 1980 of Representatives of the Participating States of the Conference on Security and Co-operation in Europe, held on the Basis of the Provisions of the Final Act Relating to the follow-up to the Conference, Madrid, 1983, <http://hrlibrary.umn.edu/peace/docs/madrd83e.htm> [dostęp: 8.01.2023].

²³ Menkes 1994/1995, 76.

²⁴ Krukowski 2000, 222–223.

²⁵ Mazurek 2008, 53–55.

²⁶ Mazurek 2009, 11–12.

²⁷ Concluding Document of the Vienna Meeting 1986 of Representatives of the Participating States of the Conference on Security and Co-operation in Europe, held on the Basis of the Provisions of the Final Act Relating to the follow-up to the Conference, Vienna 1989, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/7/40881.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

w KBWE. Zawarte w tym dokumencie uzgodnienia dotyczyły jednakowych, minimalnych standardów w zakresie respektowania praw człowieka, w wyniku czego doszło do wyodrębnienia tzw. „wymiaru ludzkiego” KBWE²⁸. W punkcie 11 Dokumentu Końcowego państwa potwierdziły wolę poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności, łącznie z wolnością myśli, sumienia, religii lub przekonań i bez względu na różnicę rasy, płci, języka lub religii. Potwierdziły również powszechne znaczenie praw człowieka i podstawowych wolności, których poszanowanie jest istotnym czynnikiem pokoju, sprawiedliwości i bezpieczeństwa, niezbędnych dla zapewnienia rozwoju przyjaznych stosunków współpracy między nimi, jak również między wszystkimi państwami²⁹. Omawiany dokument ustanowił mechanizm wymiaru ludzkiego KBWE, który miał za zadanie umożliwienie dyplomatycznej kontroli przestrzegania przyjętych zobowiązań. Mechanizm ten został uzupełniony o misje ekspertów oraz misje sprawozdawców na podstawie postanowień określonych w czasie konferencji w Moskwie w 1991 r.³⁰ Następnie w Dokumencie Spotkania Kopenhaskiego w sprawie ludzkiego wymiaru KBWE z dnia 29 czerwca 1990 r.³¹ państwa uczestniczące wyraziły przekonanie, że ochrona i popieranie praw człowieka i podstawowych wolności należą do zasadniczych celów rządów i są fundamentem wolności, sprawiedliwości i pokoju.

Następnym istotnym aktem jest Paryska Karta Nowej Europy z dnia 21 listopada 1990 r.³², która została uznana za oficjalne zamknięcie okresu konfrontacji oraz otwarcie nowej ery w stosunkach europejskich³³. W dokumencie tym stwierdzono, że prawa człowieka i podstawowe wolności są przyrodzonym prawem wszystkich jednostek ludzkich, są niezbywalne i nie mogą zostać odebrane oraz są gwarantowane przez prawo, natomiast ich ochrona i popieranie jest naczelnym obowiązkiem władz państwowych, a ich przestrzeganie i pełne korzystanie z nich stanowi podstawę wolności,

²⁸ Zięba 2015, 116; Evans 2008, 367. Dokument wiedeński oficjalnie wprowadził do terminologii KBWE pojęcie „wymiaru ludzki” na określenie problematyki praw człowieka i podstawowych wolności. Grudziński 2002, 212.

²⁹ Matysiuk 2008a, 95–96.

³⁰ Mazurek 2009, 14–15; Ministerstwo Sprawiedliwości. b.d. *Prawa człowieka...*

³¹ Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

³² *Charter of Paris for a New Europe*, Paris 1990, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

³³ Sobczak 2013, 320.

sprawiedliwości i pokoju³⁴. Ponadto państwa wyraziły przekonanie, że przyjazne stosunki między narodami, a także pokój, sprawiedliwość, stabilność i demokracja, wymagają ochrony tożsamości etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej mniejszości narodowych oraz stworzenia warunków do umacniania tej tożsamości³⁵. W Karcie Nowej Europy sformułowano też katalog wolności i praw człowieka oraz określono system gwarancji ich przestrzegania³⁶. Natomiast w Dokumencie Spotkania Moskiewskiego w sprawie Ludzkiego Wymiaru KBWE z dnia 3 października 1991 r.³⁷ podkreślono, że gwarancje praw człowieka i podstawowych wolności, demokracji i rządów prawa stanowią podstawę porządku międzynarodowego³⁸. Również w Deklaracji Szczytu Helsińskiego z dnia 10 lipca 1992 r.³⁹ podkreślono znaczenie poszanowania i ochrony praw człowieka i podstawowych wolności (pkt 6), a także wyrażono przekonanie, że ochrona i promocja praw człowieka i podstawowych swobód oraz umacnianie instytucji demokratycznych pozostają istotą kompleksowego bezpieczeństwa państw (pkt 8)⁴⁰.

Z kolei w Deklaracji Szczytu Budapeszteńskiego *Ku prawdziwemu partnerstwu w nowej erze* z dnia 6 grudnia 1994 r.⁴¹ stwierdzono w pkt 14, że respektowanie praw człowieka i podstawowych wolności, demokracji i rządów prawa jest zasadniczym składnikiem bezpieczeństwa i współpracy i musi pozostać zasadniczym celem działania KBWE⁴². Ponadto wymiarowi ludzkiemu wskazany akt poświęca całą VIII część. Podkreślono tam, że prawa człowieka i podstawowe wolności, rządy prawa i demokratyczne instytucje są podstawą pokoju i bezpieczeństwa, stanowiąc decydujący wkład w zapobieganie konfliktom w ramach kompleksowej koncepcji bezpieczeństwa państw. Ochrona tych praw jest fundamentem

³⁴ Menkes 1994/1995, 80.

³⁵ Matysiuk 2008a, 130–131, 136.

³⁶ Matwiejuk 2016, 179.

³⁷ Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, <https://www.osce.org/files/f/documents/2/3/14310.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

³⁸ Menkes 1994/1995, 8–81.

³⁹ Conference for Security and Co-operation in Europe. 1992. Helsinki Document 1992. *The challenges of change*, Helsinki, 9–10 July 1992, <https://www.osce.org/files/f/documents/7/c/39530.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

⁴⁰ Matysiuk 2008a, 180–182.

⁴¹ Conference for Security and Co-operation in Europe. 1994. Budapest Document 1994. *Towards a genuine partnership in a new era* (corrected version 21 December 1994), <https://www.osce.org/files/f/documents/5/1/39554.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

⁴² Matysiuk 2008a, 216; Evans 2008, 369.

demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego. Państwa zobowiązały się zachęcać do wprowadzania w życie zobowiązań KBWE poprzez wzmocnienie dialogu, przeglądy i mechanizmy implementacji, a zwłaszcza poprzez wzmocnienie Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (Office for Democratic Institutions and Human Rights, ODIHR) zajmującego się pracami w zakresie wymiaru ludzkiego⁴³.

W dniu 3 grudnia 1996 r. w Lizbonie przyjęto Deklarację Lizbońską o modelu wspólnego i kompleksowego bezpieczeństwa dla Europy XXI w.⁴⁴ Zauważono tam, że m.in. przestrzeganie podstawowych praw i wolności człowieka jest jednym ze wspólnych czynników kształtujących oparty na współpracy system bezpieczeństwa, ponieważ przyczynia się do mocniejszego zakorzenienia we wszystkich państwach wspólnych wartości wolnego i demokratycznego społeczeństwa⁴⁵. Z kolei w dniu 19 listopada 1999 r. w Stambule przyjęto Kartę Bezpieczeństwa Europejskiego⁴⁶, której zamysłem było wzmocnienie OBWE jako głównego instrumentu wczesnego ostrzegania, zapobiegania konfliktom, rozwiązywania kryzysów i przywracania pokoju. W części karty poświęconej wymiarowi ludzkiemu państwa potwierdziły, że przestrzeganie praw i wolności człowieka, demokracji i praworządności stanowi fundament kompleksowej koncepcji bezpieczeństwa OBWE. Stwierdzono tam, że pogwałcenie praw człowieka i podstawowych wolności, w tym m.in. wolności myśli, sumienia, religii lub wiary, jest zagrożeniem dla bezpieczeństwa, któremu państwa zobowiązały się

⁴³ Matysiuk 2008a, 220–224; Świtalski 1997, 38–40; Grudziński 2002, 48. Na szczycie paryskim doszło do umiejscowienia w Warszawie Biura Wolnych Wyborów, które w 1992 r. zostało przekształcone w Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR). Zięba 2015, 116. Biuro sprawuje nadzór nad przeprowadzaniem wolnych wyborów w państwach „nowej demokracji”, organizuje seminaria, spotkania implementacyjne, tworzy bazę informacyjną o sytuacjach kryzysowych, odpowiada za kontakty z Radą Europy, współpracuje z organizacjami pozarządowymi i tworzy jednocześnie instytucjonalne ramy wymiany poglądów i informacji pomiędzy rządami zainteresowanych państw, organizacjami pozarządowymi i organizacjami o charakterze rządowym. Corocznie Biuro organizuje konferencje OBWE, stwarzając możliwość dyskusji i wymiany poglądów na temat przestrzegania praw człowieka i demokracji. Matysiuk 2008b, 49; Matwiejuk 2016, 179; Bloed 1995, 17–18.

⁴⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe. 1996. Lisbon Document 1996 (3 December 1996), <https://www.osce.org/files/f/documents/1/0/39539.pdf> [dostęp: 8.01.2023]. Matysiuk 2008b, 42–43.

⁴⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe. 1999. Istanbul Document 1999 (corrected version January 2000), <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

przeciwdziałać⁴⁷. Podobnie kwestie te postrzegał Jan Paweł II, który – przemawiając do członków zgromadzenia parlamentarnego OBWE – stwierdził: „Poszanowanie wolności religijnej we wszystkich jej postaciach należy [...] uznać za najskuteczniejszy środek gwarantujący bezpieczeństwo i stabilność rodziny ludów i narodów w XXI w.”⁴⁸.

Charakter, status i zakres wolności wyznania lub przekonań w świetle kompleksowej koncepcji bezpieczeństwa OBWE został omówiony w Raportcie Końcowym wydanym w dniu 23 kwietnia 2018 r.⁴⁹ z uzupełniającego spotkania w sprawie wymiaru ludzkiego nt. *Wolność wyznania lub przekonań: zagadnienia, szanse i specyficzne wyzwania związane ze zwalczaniem antysemityzmu i nietolerancji oraz dyskryminacji chrześcijan, muzułmanów i członków innych religii*, które odbyło się w dniach 22–23 czerwca 2017 r. w Hamburgu i Wiedniu. W trakcie IV sesji (zatytułowanej *Dialog i współpraca międzyreligijna i międzywyznaniowa oraz tworzenie warunków dla pokojowych i bezpiecznych społeczeństw w regionie OBWE*) omówiono działania na rzecz rozwoju kompleksowej koncepcji bezpieczeństwa. Była to również okazja do podsumowania zobowiązań OBWE w sferze wolności wyznania lub przekonań oraz tolerancji i niedyskryminacji w związku z problemami w regionie, do wymiany poglądów na temat dobrych praktyk oraz przedstawienia zaleceń.

Niezwykle istotne zagadnienia określające gwarancje prawa do wolności religijnej jako jednego z elementów fundamentu ochrony pokoju i bezpieczeństwa można odnaleźć również w dokumentach wydanych w ramach działalności OBWE, które w całości poświęcone są tematyce ochrony tej podstawowej wolności człowieka. Są to zalecenia kierowane do państw

⁴⁷ Matysiuk 2008b, 44; 2008a, 253–254.

⁴⁸ Jan Paweł II. 2003. *Wolność religijna warunkiem bezpieczeństwa. Przemówienie podczas audycji dla członków zgromadzenia parlamentarnego OBWE, 10.10.2003*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/obwe_10102003 [dostęp: 20.02.2023].

⁴⁹ Organization for Security and Co-operation in Europe. 2018. *Supplementary Human Dimension Meeting. Access to justice as a key element of the rule of law*, Hofburg–Vienna, 16–17 November 2017. Final Report, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/e/383745.pdf> [dostęp: 8.01.2023]. W spotkaniu wzięło udział 176 uczestników, w tym 81 przedstawicieli 36 państw członkowskich OBWE, jeden przedstawiciel jednego partnera OBWE na rzecz współpracy (Afganistan), 81 przedstawicieli 58 organizacji pozarządowych, 9 uczestników z instytucji i struktur wykonawczych OBWE (sekretariat OBWE, jednostka ds. działań przeciwko terroryzmowi, Zgromadzenie Parlamentarne OBWE, Biuro Łącznikowe OBWE oraz OBWE/ODIHR) oraz 4 przedstawicieli dwóch organizacji międzynarodowych (Rady Europy i Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej).

w zakresie poszanowania gwarancji wolności religijnej. Należy tu wskazać wytyczne i zalecenia dotyczące prawodawstwa odnoszącego się do religii lub przekonań zatytułowane *Guidelines for review of legislation pertaining to religion or belief* z dnia 18 czerwca 2004 r.⁵⁰ Dokument ten został przygotowany przez członków panelu doradczego ekspertów ds. wolności religii i przekonań ODIHR w porozumieniu z Europejską Komisją na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka) Rady Europy. Omawiane rekomendacje zostały przygotowane w celu wsparcia panelu OBWE i Komisji Weneckiej w analizie ustaw i projektów aktów prawnych dotyczących wolności wyznania lub przekonań. W treści tego dokumentu omówiono podstawowe kwestie merytoryczne, które zazwyczaj pojawiają się w legislacji dotyczącej gwarancji wolności religijnej. Podjęto też próbę zdefiniowania takich pojęć jak: religia, kult, wiara, sekty, religijny ekstremizm. Zgodnie z omawianym dokumentem każdy projekt aktu prawnego zawierający uregulowania dotyczące gwarancji wolności religijnej powinien być dostosowany do określonych w nim zaleceń, które mają być traktowane jako swego rodzaju wskazówki dla państw skupionych w OBWE⁵¹.

Drugi dokument, zawierający w swojej treści zalecenia kierowane do państw, określa zasady nauczania o religii i przekonaniach w szkołach publicznych (*Toledo guiding principles on teaching about religions and belief in public schools*, z dnia 27 listopada 2007 r.⁵²). Omawiane zasady przewodnie zostały przygotowane, aby stworzyć warunki umożliwiające

⁵⁰ Wytyczne te zostały zatwierdzone na 59. sesji plenarnej Europejskiej Komisji na rzecz Demokracji przez Prawo (Komisja Wenecka) w dniu 18 czerwca 2004 r. i przyjęte przez Zgromadzenie Parlamentarne OBWE na dorocznej sesji w Edynburgu w dniu 5–9 lipca 2004 r., <https://www.osce.org/files/f/documents/d/b/13993.pdf> [dostęp: 8.01.2023], dalej: zalecenia z 2004 r.

⁵¹ Zob. rozważania terminologiczne M. Ventury dotyczące stosowania w omawianym dokumencie pojęć: wiara, religia czy przekonania, Ventura 2020, 24, 28.

⁵² Organization for Security and Co-operation in Europe. 2007. *Toledo guiding principles on teaching about religions and belief in public schools*, <https://www.osce.org/files/f/documents/c/e/29154.pdf> [dostęp: 8.01.2023], dalej: zalecenia z Toledo z 2007 r. Dokument został przygotowany przez Radę Doradczą Ekspertów ds. Wolności Wyznania lub Przekonań ODIHR. Zgodnie z rolą OBWE w zakresie zapobiegania konfliktom i jej zobowiązaniem do promowania kultury wzajemnego szacunku i zrozumienia, Rada Doradza Ekspertów ds. Wolności Religii i Przekonań ODIHR, wraz z innymi ekspertami i uczonymi, spotkała się w marcu 2007 r. w Toledo (Hiszpania), aby omówić podejście do nauczania o religii i przekonaniach w szkołach publicznych w 56 państwach regionu OBWE. Eksperti pochodzili z różnych środowisk i obejmowali czołowych naukowców, decydentów, edukatorów, prawników oraz przedstawicieli organizacji międzynarodowych i pozarządowych. Spotkanie w Toledo zapoczątkowało intensywny proces, obejmujący kolejne spotkania w Bukareszcie i Wiedniu oraz szeroko zakrojoną współpracę pomiędzy członkami

lepsze zrozumienie przez uczniów wzrastającej różnorodności religijnej świata i obecności religii w sferze publicznej. Treść dokumentu opiera się na dwóch podstawowych zasadach. Pierwsza wskazuje, że w nauczaniu istnieje pozytywna wartość podkreślająca poszanowanie prawa każdego człowieka do wolności religii i przekonań, natomiast druga podkreśla, że nauczanie o religiach i przekonaniach może ograniczyć szkodliwe nieporozumienia i stereotypy. Podstawowym celem zasad przewodnich z Toledo jest ukierunkowywanie prawodawstwa i praktyki państw uczestniczących w OBWE w zakresie promowania wiedzy na temat religii i przekonań w szkołach, w szczególności jako narzędzi zwiększania poszanowania wolności wyznania⁵³.

Niezwykle istotne znaczenie mają także wytyczne dotyczące wolności religii lub przekonań oraz bezpieczeństwa zatytułowane *Freedom of religion or belief and security. Policy guidance*⁵⁴. Zostały one opublikowane w dniu 9 września 2019 r. przez ODIHR w celu wyjaśnienia wzajemnych relacji i powiązań pomiędzy wolnością wyznania a bezpieczeństwem. Dokument ten został wydany w ramach spotkania określonego jako Human Dimension Implementation Meeting, które odbyło się w Warszawie w 2019 r.⁵⁵ W dokumencie sformułowano zarówno zasady przewodnie, jak i praktyczne wskazówki i zalecenia dotyczące wielu ważnych kwestii z zakresu wzajemnych relacji wolności religijnej i bezpieczeństwa. Podkreślono przede wszystkim, że twierdzenie o konieczności poświęcenia niektórych aspektów wolności religijnej w celu osiągnięcia bezpieczeństwa jest sprzeczne z kompleksowym podejściem OBWE do bezpieczeństwa. W ramach tego podejścia nie traktuje się wolności religii lub przekonań oraz bezpieczeństwa jako wartości wobec siebie konkurencyjnych. Przyjmuje się raczej, że są one wobec siebie komplementarne i współzależne oraz wyznaczają cele, które można i trzeba realizować jednocześnie⁵⁶. Omawiany dokument

Rady Doradczej, większym panelem i innymi ekspertami, czego wynikiem było opracowanie omawianego dokumentu.

⁵³ De Pree 2019, 232.

⁵⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe. 2019. *Freedom of religion or belief and security. Policy guidance*, ODIHR 2019, <https://www.osce.org/odihr/429389> [dostęp: 8.01.2023], dalej: zalecenia z 2019 r.

⁵⁵ Zob. Organization for Security and Co-operation in Europe. 2019. *ODIHR provides new guidance on freedom of religion or belief and security*, <https://www.osce.org/odihr/430463> [dostęp: 8.01.2023]; Abramowicz 2022, 4–5.

⁵⁶ Zalecenia z 2019 r., 6–7; Abramowicz 2022, 5–7.

wpisuje się więc w jednolitą linię przyjmowaną przez OBWE w zakresie rozumienia pojęcia kompleksowego bezpieczeństwa oraz podkreślenia znaczenia wolności religii lub przekonań. Ponadto pokazuje, jak ważne jest zachowanie harmonii pomiędzy wolnością religijną a bezpieczeństwem⁵⁷.

2. Gwarancje wolności religijnej w aspekcie indywidualnym

Już w Akcie Końcowym KBWE w zasadzie VII w sposób szczególnie podkreślono znaczenie uznawania i przestrzegania wolności religii i przekonań jako jednej z podstawowych wolności, które przysługują każdej osobie ludzkiej⁵⁸. Za gwarancję wolności religijnej w wymiarze indywidualnym należy uznać zobowiązanie państw do poszanowania wolności jednostki w zakresie wyznawania i praktykowania indywidualnie lub z innymi religii lub przekonań zgodnie z nakazami własnego sumienia. Ponadto państwa uczestniczące w KBWE w zakresie ochrony praw człowieka zobowiązały się postępować zgodnie z celami i zasadami Karty Narodów Zjednoczonych⁵⁹ i z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka⁶⁰ oraz wypełniać obowiązki określone w deklaracjach i konwencjach międzynarodowych, takich jak Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka⁶¹, jeśli są nimi związane⁶². Zobowiązały się również do prowadzenia aktywnych działań polegających na popieraniu i zachęcaniu do efektywnego korzystania z wolności i praw obywatelskich, politycznych, ekonomicznych, społecznych i kulturalnych⁶³.

Niezwykle istotne znaczenie w zakresie przestrzegania praw człowieka, w tym również wolności myśli, sumienia i religii jako jednego z elementów gwarantujących bezpieczeństwo w stosunkach międzynarodowych, mają

⁵⁷ Abramowicz 2022, 8–12.

⁵⁸ Matysiuk 2008b, 36.

⁵⁹ Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych, podpisane w San Francisco w dniu 26 czerwca 1945 r., Dz. U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90.

⁶⁰ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, dnia 10 grudnia 1948 r. W: Przyborowska-Klimczak 2001, 166–171.

⁶¹ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167; Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 16 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

⁶² Matysiuk 2008a, 60–61; Grudziński 2002, 145–146.

⁶³ Menkes 1994/1995, 71.

także postanowienia III koszyka. Zakładały one podjęcie współpracy w celu zagwarantowania przestrzegania praw człowieka⁶⁴. Mimo że w zasadzie VII, określonej w rozdziale pierwszym Aktu Końcowego KBWE z 1975 r., nie sprecyzowano zakresu wolności religijnej w jej aspekcie indywidualnym, to jednak wskazany akt zapowiadał zwoływanie okresowych spotkań, zwanych konferencjami przeglądowymi. W aktach końcowych tych spotkań KBWE, a następnie OBWE, wolność religijna była potwierdzana, a gwarancje jej ochrony uszczegóławiane. Celem tych spotkań był stały przegląd realizacji postanowień Aktu Końcowego oraz podejmowanie negocjacji w celu wypracowania kolejnych porozumień dla zapewnienia bezpieczeństwa⁶⁵. Istotną kwestią jest niewątpliwie wzrastająca obecnie różnorodność religijna poszczególnych społeczeństw oraz rola religii w poszczególnych krajach, co powoduje, że zapewnienie wolności religijnej każdemu człowiekowi jest istotnym elementem składającym się na zapewnienie bezpieczeństwa⁶⁶.

W Dokumencie Końcowym Spotkania Madryckiego z 1983 r. przedstawiciele państw uczestniczących w KBWE podkreślili, że wszystkie prawa i podstawowe wolności człowieka, w tym również wolność religijna, wynikają z jego godności i mają podstawowe znaczenie dla jego rozwoju⁶⁷. W dalszej części omawianego dokumentu państwa uczestniczące zobowiązały się do podejmowania koniecznych działań dla zapewnienia wolności każdej osoby do wyznawania i praktykowania, indywidualnie i z innymi, religii lub przekonań zgodnie z nakazem własnego sumienia⁶⁸.

Na szczególne znaczenie aspektu indywidualnego wolności religijnej wskazano w Dokumencie Końcowym Spotkania Wiedeńskiego z 1989 r. W pkt 16 tego aktu szeroko omówiono wolność wyznania i praktykowania religii lub przekonań. Zwrócono także uwagę na wolność rodziców w zakresie zapewnienia wychowania religijnego i moralnego swych dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Wskazany akt poszerzał katalog wolności i praw człowieka oraz znacząco doprecyzowywał uprawnienia wynikające z wolności religijnej, zobowiązując państwa do pełnego i rzeczywistego

⁶⁴ Jach 2017, 164–166.

⁶⁵ Matwiejuk 2016, 178; Jach 2017.

⁶⁶ Ferrari 2020a, 103–104; Ferrari 2020b, 5; zob. Bienkowska 2019, 97–108.

⁶⁷ Menkes 1994/1995, 76.

⁶⁸ Matysiuk 2008a, 83–84; Matwiejuk 2016, 178.

jej zagwarantowania w przepisach prawnych⁶⁹. Wielkie znaczenie miało również w tym zakresie uzgodnienie i przyjęcie ogólnych mechanizmów kontroli w dziedzinie ludzkiego wymiaru KBWE. Polegały one na wymianie informacji między państwami i organizowaniu dwustronnych spotkań⁷⁰.

Istotne znaczenie dla poszanowania wolności religijnej każdego człowieka ma także treść przywołanego powyżej Dokumentu Spotkania Kopenhaskiego z 1990 r. Zawarte w tym dokumencie treści dotyczące ochrony wolności religijnej spowodowały jego zbliżenie co do formy i treści do art. 9 Europejskiej konwencji praw człowieka. Dało to możliwość monitorowania ochrony praw człowieka w państwach uczestniczących w obradach KBWE, a nienależących jeszcze do Rady Europy⁷¹. W punkcie 9.4 omawianego dokumentu potwierdzono, że każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Wskazano, że wolność ta obejmuje swobodę zmiany swej religii lub wiary oraz swobodę ich wyznawania, samemu lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez kult, nauczanie, praktykowanie i obrzędy. W pkt 18 tego aktu odnotowano ponadto przyjęcie do wiadomości przez sygnatariuszy, że w wielu państwach podejmowane są środki mające na celu zagwarantowanie zwolnienia od obowiązkowej służby wojskowej ze względu na przekonania. Ponadto państwa uczestniczące zgodziły się rozważyć wprowadzenie różnych form służby zastępczej z powodu przekonań, tam gdzie jeszcze nie zostało to wprowadzone⁷². Poszerzało to zatem identyfikowanie zakresu indywidualnego wolności religijnej przysługującej każdej osobie o możliwość uchylecia się od konieczności wykonania obowiązku nałożonego przez prawo, w sytuacji gdy wykonanie takiego obowiązku stałoby w sprzeczności ze światopoglądem i wartościami ważnymi dla danej osoby. Należy zauważyć również, że omawiany dokument jest określany jako Europejska Karta Mniejszości. W sposób szczególny odnosi się on bowiem do ochrony praw mniejszości narodowych, zawierając również gwarancje ochrony i tworzenia warunków rozwoju m.in. tożsamości religijnej⁷³. W punkcie 32 dokumentu

⁶⁹ Grudziński 2002, 195.

⁷⁰ Matwiejuk 2016, 178–179.

⁷¹ Evans 2008, 368.

⁷² Zagadnienie to wywoływało ożywioną dyskusję w czasie obrad oraz sprzeciw niektórych państw, w tym Związku Radzieckiego, zob. Sobczak 2013, 318–319.

⁷³ Matwiejuk 2016, 179.

podkreślono wreszcie, że osoby należące do mniejszości narodowych mają prawo swobodnego wyrażania, zachowywania i rozwijania swojej tożsamości, w tym tożsamości religijnej. Natomiast zgodnie z pkt 33 państwa zobowiązały się do ochrony tożsamości (m.in. religijnej) mniejszości narodowych na swoim terytorium.

Z kolei w deklaracji nr 3/13 z dnia 6 grudnia 2013 r.⁷⁴ z Kijowa Rada Ministerialna wezwała państwa uczestniczące do pełnej realizacji zobowiązań OBWE dotyczących wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań. Zobowiązała je m.in. do zapewnienia wszystkim osobom prawa do wyznawania i praktykowania religii lub przekonań, samodzielnie lub we wspólnocie z innymi osobami, publicznie lub prywatnie, oraz do manifestowania swojej religii lub przekonań poprzez nauczanie, praktykowanie i kult. Jak przyjęto, temu celowi mają służyć w szczególności przejrzyste i niedyskryminacyjne przepisy ustawowe, wykonawcze, praktyki i polityki.

Szczególne znaczenie dla poszanowania wolności religijnej w aspekcie indywidualnym mają przywołane powyżej zalecenia z 2004 r. Zgodnie z założeniami tego dokumentu, każdy projekt aktu prawnego przygotowywanego w państwie należącym do OBWE, który zawiera uregulowania dotyczące gwarancji wolności religijnej, powinien być dostosowany do zawartych w tym dokumencie zaleceń. Odnosi się to przede wszystkim do działań legislacyjnych dotyczących prawa do wolności wyznania lub przekonań w zakresie rozróżnienia jej wymiaru wewnętrznego (*forum internum*) i wymiaru zewnętrznego (*forum externum*), w szczególności gwarancji wolności od przymusu oraz prawa do zrzeszania się. Kolejno omawiane w tym dokumencie zagadnienia dotyczą obszaru religii i edukacji, w zakresie którego podkreślono znaczenie praw rodzicielskich związanych z wychowaniem dzieci oraz finansowania przez państwo edukacji religijnej, etycznej lub humanistycznej w szkołach państwowych i społecznych. Zwrócono uwagę na religijne symbole i religijnie motywowany ubiór w szkołach państwowych. Podkreślono także znaczenie klauzuli sumienia, a także gwarancji wolności religijnej w prawie karnym i administracyjnym. W dokumencie znajdują się ponadto zalecenia dotyczące prawa rodzinnego,

⁷⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council. 2013. Decision No. 3/13 on the freedom of thought, conscience, religion or belief, Kyiv, 6 December 2013, <https://www.osce.org/files/fj/documents/e/6/109339.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

mediów radiowo-telewizyjnych, prawa pracy oraz cmentarzy w odniesieniu do poszanowania wolności religijnej każdego człowieka.

Natomiast w zaleceniach z Toledo z 2007 r. podkreślono, że wiedza o religiach i przekonaniach może wzmocnić poszanowanie prawa każdego człowieka do wolności wyznania lub przekonań, a jednocześnie wspiera demokratyczne obywatelstwo oraz promuje zrozumienie różnorodności społecznej. Zasady przewodnie z Toledo dotyczące nauczania o religii i przekonaniach podzielone są na pięć rozdziałów, w których podkreślono znaczenie, jakie OBWE przywiązuje do propagowania wolności religii i przekonań każdego człowieka oraz dostępności różnych form wsparcia instytucjonalnego, którymi dysponuje OBWE, w tym Wysokiego Komisarza ds. Mniejszości Narodowych oraz Komitetu Doradczego Ekspertów ds. Wolności Religii i Przekonań ODIHR. Zwrócono też uwagę, że propagowanie nauczania o religii i przekonaniach ma na celu zapewnienie właściwego poszanowania wolności myśli, sumienia i religii wszystkich osób, których ten proces dotyczy. Należy zauważyć, że w tym kontekście wchodzi w grę prawa rodziców, dzieci i nauczycieli, a także bardziej ogólne interesy mniejszości i wspólnot religijnych oraz całego społeczeństwa. W oparciu o dokonane analizy w poszczególnych rozdziałach określono kluczowe zasady przewodnie, które powinny być stosowane przez państwa członkowskie OBWE w celu promowania nauczania o religii i przekonaniach w szkołach. Ponadto zauważono, że wiedza o religiach i przekonaniach ma spory potencjał w zakresie ograniczania konfliktów, które opierają się na braku zrozumienia dla przekonań innych ludzi. Poza tym podkreślono, że wiedza na temat religii i przekonań jest istotną częścią wysokiej jakości edukacji. Jest pomocna w poszerzaniu horyzontów kulturowych i pogłębianiu wiedzy na temat przeszłości i teraźniejszości.

Niezwykle istotne znaczenie dla poszanowania wolności religijnej każdego człowieka mają także zalecenia z 2019 r. W dokumencie tym wskazano na charakter, status i zakres wolności religii lub przekonań, zgodnie z wcześniejszymi dokumentami OBWE oraz standardami międzynarodowymi. Sformułowano w nim zasady przewodnie, których celem jest odpowiednie wyważenie środków służących ochronie wolności religii i zapewnieniu bezpieczeństwa⁷⁵. Należy tu wymienić zalecenia dotyczące edukacji,

⁷⁵ Abramowicz 2022, 7.

która ma propagować wiedzę o różnych religiach, ponieważ społeczeństwa poszczególnych państw są różnorodne religijnie i światopoglądowo. Ponadto zauważono, że nauka na temat pokojowego współistnienia w środowiskach zróżnicowanych religijnie zakłada prowadzenie zaangażowanego dialogu, który będzie podstawą wzajemnego szacunku. To jednak wymaga wsparcia instytucjonalnego i stworzenia sprzyjających warunków dla tych działań. To zaś może być osiągnięte poprzez zastosowanie instrumentów politycznych i prawnych, które będą budować pewność i zaufanie. Najważniejszym z nich jest prawne zagwarantowanie wolności religii lub przekonań każdemu człowiekowi⁷⁶.

3. Gwarancje wolności religijnej w aspekcie kolektywnym i instytucjonalnym

Gwarancje wolności religijnej określone w Akcie Końcowym KBWE dotyczą realizacji tego prawa nie tylko indywidualnie, ale również wspólnie z innymi, w tym w ramach organizacji religijnych. W tym zakresie istotne są postanowienia przedstawicieli państw uczestniczących w KBWE zawarte w Dokumentie Końcowym Spotkania Madryckiego z 1983 r. Państwa zobowiązały się w nim do prowadzenia konsultacji z religijnymi organizacjami i instytucjami, które działają w konstytucyjnych ramach tych państw. Ponadto zobowiązały się również do życzliwego rozpatrywania próśb wspólnot religijnych, wyznawców praktykujących lub gotowych praktykować swoją religię o przyznanie im statusu prawnego zgodnie z konstytucyjnymi ramami systemu prawnego tych państw odnoszącymi się do religijnych wyznań, instytucji i organizacji⁷⁷. Zadeklarowano także dalsze realizowanie postanowień Aktu Końcowego w zakresie rozwijania kontaktów o charakterze religijnym, a także działań dotyczących wychowania młodzieży⁷⁸.

Podobnie w Dokumentie Końcowym Spotkania Wiedeńskiego z 1989 r. zalecono nadawanie wspólnotom religijnym statusu prawnego przewidzianego w przepisach konstytucyjnych. Państwa uczestniczące

⁷⁶ Ferrari 2020a, 104–105.

⁷⁷ Matysiuk 2008a, 84; Matwiejuk 2016, 178.

⁷⁸ Grudziński 2002, 205.

podkreśliły również konieczność poszanowania prawa wspólnot religijnych do ustanawiania i utrzymywania swobodnego dostępu do miejsc kultu religijnego i zgromadzeń, poszanowania ich struktury hierarchicznej i instytucjonalnej, poszanowania prawa organizacji kościelnych do mianowania i odwoływania swego personelu zgodnie z odpowiednimi wymogami i standardami określonymi w swobodnie zawartych porozumieniach z państwem, poszanowania prawa organizacji religijnych do ubiegania się i otrzymywania dobrowolnych datków finansowych i darowizn. Zapowiedziano również, że państwa będą podejmować konsultacje z reprezentantami organizacji religijnych w celu lepszego zrozumienia potrzeb religijnych. W omawianym dokumencie podkreślono ponadto konieczność zapewnienia możliwości kształcenia duchownych, poszanowania prawa osób wierzących i wspólnot religijnych do wytwarzania, posiadania i użytkowania świętych ksiąg religijnych i innych przedmiotów służących do praktykowania religii lub wiary, zapewnienia organizacjom religijnym możliwości publikowania i rozpowszechniania religijnych publikacji i materiałów oraz zapewnienia wspólnotom religijnym możliwości udziału w dialogu publicznym, m.in. przez dostęp do środków masowego przekazu⁷⁹. Pozytywnie do tego dokumentu odniosła się Stolica Apostolska, z aprobatą przyjmując podkreślenie wartości instytucjonalnej wolności religijnej i wskazując, że zobowiązania do obrony wolności religijnej są wyraźnym ostrzeżeniem dla społeczności łamiących prawa człowieka. W przemówieniu wygłoszonym do członków Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE w 2003 r. Jan Paweł II podkreślił, że właściwe ukazywanie wartości religii prowadzi do zaspokojenia aspiracji poszczególnych jednostek i grup, do ich uszlachetnienia i doskonalszego spełnienia. Papież podkreślił także, że należy właściwie rozumieć świeckość, która uznaje pozytywną rolę ludzi wierzących w życiu publicznym. Odpowiada to m.in. wymogom zdrowego pluralizmu i przyczynia się do budowania prawdziwej demokracji, o którą zabiega OBWE, a konsekwencja w przestrzeganiu świeckiego charakteru państwa sprzyja dialogowi między społeczeństwem obywatelskim i wspólnotami religijnymi, co służy dobru wspólnemu⁸⁰.

⁷⁹ Matysiuk 2008a, 98–99.

⁸⁰ Jan Paweł II. 2003. *Wolność religijna warunkiem bezpieczeństwa...*

Istotnie znaczenie w zakresie poszanowania swobody funkcjonowania wspólnot religijnych ma również treść zaleceń z 2004 r. Wskazany dokument wymaga, aby każdy projekt aktu prawnego normującego gwarancje wolności religijnej spełniał określone w nim wymogi kierowane do państw skupionych w OBWE. Jeśli chodzi o funkcjonowanie organizacji religijnych zalecenia te powinny być w szczególności stosowane dla zapewnienia autonomii i samostanowienia organizacji religijnych i wyznaniowych. Treść dokumentu odnosi się ponadto do statusu duchownych, przywódców religijnych, przepisów regulujących rejestrację organizacji religijnych i wyznaniowych oraz neutralności i bezstronności państw. W treści omawianego dokumentu znalazły się też zalecenia dotyczące działalności prozelitycznej i misyjnej oraz finansowania grup wyznaniowych. Poruszona została ponadto problematyka obecności religii w więzieniach, wojsku, szpitalach i innych instytucjach państwowych. Wyraźnie też podkreślono prawo organizacji o charakterze religijnym do posiadania i użytkowania nieruchomości.

Kwestia wolności religijnej w wymiarze instytucjonalnym podjęta została również w dokumencie pt. *Guidelines on the legal personality of religious or belief communities*⁸¹. Zostały one opublikowane na stronie internetowej Komisji Weneckiej w dniu 16 czerwca 2014 r., a ich celem jest przygotowanie dokumentu zbierającego standardy międzynarodowe w dziedzinie uznawania statusu prawnego wspólnot religijnych na potrzeby osób zaangażowanych w opracowywanie i stosowanie przepisów dotyczących wolności wyznania lub przekonań. Analizowany dokument omawia przede wszystkim kwestie rejestracji i uznawania organizacji religijnych, uzupełniając

⁸¹ Omawiane wytyczne są wynikiem szeroko zakrojonych konsultacji ze społeczeństwem obywatelskim i urzędnikami państwowymi. Odbyły się cztery spotkania przy okrągłym stole w celu uzyskania informacji zwrotnych na temat projektów tego dokumentu, w tym w Kijowie (3 września 2013 r.), Warszawie (26 września 2013 r.), Astanie (10 października 2013 r.) i Brukseli (24 października 2013 r.). Wzięło w nich udział ponad 90 uczestników z różnych środowisk. Ponadto zwrócono się o poradę w sprawie tego dokumentu do panelu doradczego ekspertów ODIHR ds. wolności wyznania lub przekonań, 12-osobowego organu niezależnych ekspertów z całego regionu OBWE powołanego w lutym 2013 r., zob. Organization for Security and Co-operation in Europe. 2014. *Guidelines on the legal personality of religious or belief communities*, <https://www.osce.org/files/f/documents/9/9/139046.pdf> [dostęp: 8.01.2023]. Jest to pierwszy międzynarodowy dokument systematycznie stosujący formułę „religia lub przekonania” w odniesieniu do kwestii związanych z funkcjonowaniem zorganizowanych społeczności religijnych i ich osobowości prawnej. Ventura 2020, 30.

tym samym rozważania zawarte w wytycznych z 2004 r. Treść dokumentu ujęto w czterech rozdziałach. W pierwszym z nich zamieszczone są rozważania dotyczące wolności wyznania lub przekonań oraz dopuszczalnych jej ograniczeń. Drugi poświęcono zagadnieniom wolności manifestowania religii lub przekonań wspólnie z innymi w ramach wspólnot religijnych, które są uznawane za osoby prawne zgodnie z właściwymi przepisami krajowymi. Rozdział trzeci traktuje w szczególności o swobodach i wolnościach, które przysługują organizacjom religijnym bez względu na status prawny, jaki posiadają, z zagwarantowaniem im prawa do uzyskania osobowości prawnej. Szczegółowo opisano międzynarodowe gwarancje prawne dotyczące tego zagadnienia oraz dobre praktyki stosowane w poszczególnych państwach. Ostatni rozdział dotyczy uprawnień przyznawanych organizacjom o charakterze religijnym, zwłaszcza w odniesieniu do kwestii finansowych. Na podkreślenie zasługuje w tym dokumencie stwierdzenie, że prawo związków wyznaniowych do osobowości prawnej nie może być nadużywane jako środek ograniczania praw jednostek lub społeczności dążących do korzystania ze swojej wolności religii lub przekonań. Natomiast zróżnicowane traktowanie związane z procedurą przyznania osobowości prawnej, zgodnie z treścią tego dokumentu, jest zgodne z zasadą niedyskryminacji tylko wtedy, gdy jest ono obiektywnie i racjonalnie uzasadnione.

Trzeba zauważyć, że również zalecenia z 2019 r. odnoszą się w swojej treści do zagadnienia swobody funkcjonowania związków wyznaniowych. Szeroko odniesiono się w nim w sposób szczególny do zagadnienia rejestrowania i wyrejestrowywania związków wyznaniowych. Ponadto omówiono zagadnienie ekstremistycznych wypowiedzi i publikacji oraz działalności mediów. Podjęto też kwestie ingerowania w sprawowanie kultu i organizowanie spotkań religijnych wiernych w formie kontroli, monitorowania i przeszukań miejsc do tego przeznaczonych. Odniesiono się ponadto do zagadnienia ograniczeń w zakresie konwersji i ograniczeń działalności wspólnot religijnych w zakresie współpracy zagranicznej. Wszystkie te kwestie zostały przedstawione z perspektywy zapewnienia bezpieczeństwa. Jak zauważono, istotne dla zabezpieczenia tej wartości jest m.in. zapewnienie wolności religii lub przekonań w zakresie funkcjonowania związków wyznaniowych⁸².

⁸² Abramowicz 2022, 3–12.

4. Granice wolności religijnej

W dokumentach KBWE/OBWE podejmujących kwestię gwarancji wolności religijnej wskazano również na dopuszczalne ograniczenia tej wolności, co oznacza, że nie jest to wolność absolutna. W Dokumencie Końcowym Spotkania Wiedeńskiego z 1989 r. w punkcie 17 wskazano, że korzystanie z praw odnoszących się do wolności religii lub przekonań może podlegać tylko takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i są zgodne z zobowiązaniami międzynarodowymi. Podkreślono, że państwa powinny w swoim ustawodawstwie zapewniać pełne i rzeczywiste gwarancje realizacji wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań⁸³. Podobnie w Dokumencie Spotkania Kopenhaskiego z 1990 r. podkreślono, że korzystanie z praw człowieka może podlegać tylko takim ograniczeniom, które są określone ustawą i są zgodne z prawem międzynarodowym⁸⁴.

Do zagadnienia ograniczeń wolności uzewnętrzniania religii odniesiono się również w zaleceniach z 2004 r.⁸⁵ W dokumencie tym wskazano, że w aktach prawa międzynarodowego dotyczących ochrony praw człowieka i w konstytucjach poszczególnych państw zazwyczaj gwarantuje się nie tylko prawo do wolności wyznania lub przekonań, ale także wskazywane są okoliczności, w których państwo może zgodnie z prawem ograniczyć realizację tego prawa. Podkreślono jednak, że państwo nigdy nie może ograniczyć wolności religijnej w aspekcie wewnętrznym. Jako przykładową wskazano klauzulę ograniczającą z art. 9 ust. 2 Europejskiej konwencji praw człowieka, która pozwala na wprowadzenie ograniczenia wolności uzewnętrzniania religii, które jest przewidziane przez prawo i jest niezbędne w demokratycznym społeczeństwie w interesie bezpieczeństwa publicznego, ochrony porządku publicznego, zdrowia lub moralności czy ochrony praw i wolności innych osób. Odniesiono się też do art. 18 ust. 3 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który wymaga, aby ograniczenie było przewidziane przez prawo i było niezbędne do ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych osób. Zatem omawiane ograniczenia powinny być, po pierwsze, w sposób właściwy określone przez

⁸³ Matysiuk 2008a, 98–99.

⁸⁴ Corley 2004, 38.

⁸⁵ Zob. też rozważania terminologiczne dotyczące pojęcia wiary, religii oraz przekonań zawarte w omawianym dokumencie Ventura 2020, 24, 28.

prawo oraz, po drugie, powinny być uzasadnione przez dążenie do ochrony określonego dobra, podlegającego szczególnej ochronie. Ponadto ograniczenia powinny być proporcjonalne i interpretowane ściśle. Trzeba też zauważyć, że w deklaracji z dnia 6 grudnia 2013 r. z Kijowa Rada Ministerialna OBWE wezwała państwa uczestniczące do powstrzymania się od nakładania ograniczeń niezgodnych z zobowiązaniami OBWE i zobowiązaniami międzynarodowymi dotyczącymi praktykowania religii lub przekonań przez osoby fizyczne i wspólnoty religijne.

5. Zakaz dyskryminacji

W Akcie Końcowym KBWE w treści zasady VII wskazano, że prawa i wolności człowieka wynikają z godności osoby ludzkiej i mają fundamentalne znaczenie dla jej rozwoju. Natomiast wszystkie państwa zobowiązały się do ich poszanowania bez względu na rasę, płeć, język i religię, ponieważ te prawa i wolności są istotnym czynnikiem pokoju, sprawiedliwości i dobrobytu, który jest niezbędny do zapewnienia przyjaznych stosunków i współpracy między ludźmi, narodami i państwami⁸⁶. Zatem poszanowanie praw i wolności człowieka, w tym również wolności religijnej, powinno być zapewnione w sposób wolny od dyskryminacji. Potwierdza to również skierowane do państw uczestniczących zobowiązanie do postępowania zgodnie z celami i zasadami określonymi w aktach prawa międzynarodowego dotyczących ochrony praw człowieka, w tym wolności religijnej, oraz wypełniania obowiązków określonych w deklaracjach i porozumieniach międzynarodowych, którymi są związane⁸⁷.

W Dokumencie Końcowym Spotkania Wiedeńskiego z 1989 r. państwa uczestniczące, w celu zapewnienia wolności każdej osoby do wyznawania i praktykowania religii lub przekonań, zapowiedziały podejmowanie skutecznych środków zapobiegania i likwidacji dyskryminacji osób i tworzonych przez nie wspólnot z powodu religii lub przekonań. Podkreślono także konieczność sprzyjania wzajemnej tolerancji i dążenia do wzajemnego poszanowania między wierzącymi różnych wspólnot oraz

⁸⁶ Matysiuk 2008b, 36.

⁸⁷ Matysiuk 2008a, 60–61.

między wierzącymi i niewierzącymi⁸⁸. Natomiast w Dokumencie Spotkania Kopenhaskiego z 1990 r. (pkt 40) państwa zadeklarowały podejmowanie skutecznych środków, łącznie z uchwalaniem właściwych przepisów prawnych zgodnych z ich porządkiem konstytucyjnym i prawem międzynarodowym, w celu ochrony przed dyskryminacją (m.in. religijną) w postaci ataków stanowiących podżeganie do przemocy wobec poszczególnych osób i grup⁸⁹. Z kolei w Paryskiej Karcie Nowej Europy z 1990 r. podkreślono, że każda jednostka bez dyskryminacji ma w szczególności prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania oraz przekonań.

W Dokumencie Spotkania Moskiewskiego z 1991 r. państwa stwierdziły, że sprawą zasadniczą jest wiedza o prawach człowieka i dlatego niezbędna jest skuteczna edukacja obywateli w tym zakresie, ponieważ przyczynia się do zwalczania nietolerancji religijnej, rasowej i etnicznej⁹⁰. W dokumencie tym wskazano również, że państwa uczestniczące, w razie wprowadzenia stanu wyjątkowego na swoim terytorium, nie będą stosowały środków wywołujących dyskryminację z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka oraz religii⁹¹. Zwrócono w nim również uwagę na prawa pracowników będących migrantami, w szczególności na możliwość wyrażania przez nich swojej odrębności etnicznej, kulturowej, językowej i religijnej⁹². Ponadto w Deklaracji Szczytu Helsińskiego z 1992 r. (pkt 12) państwa odrzuciły również rasową, etniczną i religijną dyskryminację w każdej formie⁹³. W sposób szczególny podkreślono, że napięcia społeczne, agresywny nacjonalizm, wszelkie formy nietolerancji i ksenofobii, a także konflikty etniczne są zagrożeniem dla stabilności w obszarze KBWE⁹⁴. Trzeba zauważyć również, że w Deklaracji Szczytu Budapeszteńskiego z 1994 r. potępiono przejawy nietolerancji i dyskryminacji, deklarując ponadto podjęcie w zakresie zwalczania tych zjawisk współpracy z Radą Europy, ONZ oraz innymi organizacjami międzynarodowymi. Powodem zaniepokojenia państw uczestniczących było także wykorzystywanie religii do celów agresywnie nacjonalistycznych⁹⁵.

⁸⁸ Tamże, 98.

⁸⁹ Sobczak 2013, 320; Matysiuk 2008a, 125–126.

⁹⁰ Tamże, 177.

⁹¹ Sobczak 2013, 321.

⁹² Tamże, 321.

⁹³ Matysiuk 2008a, 182.

⁹⁴ Sobczak 2013, 321.

⁹⁵ Tamże, 321–322.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie – jako regionalna organizacja dążąca do zapobiegania i rozwiązywania konfliktów – uznała nietolerancję i dyskryminację za źródło zagrożenia dla bezpieczeństwa i stabilności w obszarze jej działania. Należy tu wskazać dwa dokumenty strategiczne: deklarację ze szczytu w Stambule z 1999 r. oraz *Strategię OBWE na rzecz bezpieczeństwa i stabilności w dwudziestym pierwszym wieku* z 2003 r.⁹⁶ Trzeba zauważyć, że Strategia OBWE definiuje nietolerancję i dyskryminację jako zagrożenie zarówno dla bezpieczeństwa jednostki, jak i potencjalną przyczynę szerszej zakrojonych konfliktów i przemocy oraz wskazuje na potrzebę zwiększenia wysiłków państw OBWE zmierzających do przeciwdziałania tym negatywnym zjawiskom⁹⁷.

Aby podkreślić znaczenie przeciwdziałania nietolerancji i dyskryminacji, ministrowie spraw zagranicznych państw należących do OBWE przyjęli w Maastricht decyzję nr 4/03 w sprawie tolerancji i niedyskryminacji z 2003 r.⁹⁸, która posiada istotne znaczenie z perspektywy poszanowania wolności religijnej. W punkcie 9 tego dokumentu potwierdzono znaczenie wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań oraz potępiono wszelką dyskryminację i przemoc, w tym wobec każdej grupy religijnej lub każdej osoby wierzącej. Warto również zwrócić uwagę na zawarte w dokumencie zobowiązanie do zapewnienia wolności jednostki do wyznawania i praktykowania religii lub przekonań, samodzielnie lub we wspólnocie z innymi, tam gdzie to konieczne, poprzez przejrzyste i niedyskryminacyjne prawa, przepisy, praktyki i polityki⁹⁹. Zachęcono również uczestniczące państwa do zwracania się w razie potrzeby o pomoc do ODIHR i jego panelu ekspertów ds. wolności religii lub przekonań. Podkreślono, że OBWE jest dobrze przygotowana do zajęcia się tą kwestią. Działania OBWE opierają się na dążeniu do konsensusu w zakresie rozwiązywania problemów i zapobiegania konfliktom¹⁰⁰. Zarówno w Strategii OBWE z 2003 r., jak i późniejszych decyzjach

⁹⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe. 2003. *OSCE strategy to address threats to security and stability in the twenty-first century*, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/0/17504.pdf> [dostęp: 20.02.2023], dalej: Strategia OBWE.

⁹⁷ Durham Jr., Ferrari, Santoro 2008, 230.

⁹⁸ Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council. 2003. Decision No. 4/03 on tolerance and non-discrimination, Maastricht, 2 December 2003, <https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/19382.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

⁹⁹ Corley 2004, 38–39.

¹⁰⁰ Durham Jr., Ferrari, Santoro 2008, 230–231.

Rady Ministerialnej OBWE, dostrzeżono wiele form nietolerancji religijnej, wskazując na znaczenie edukacji jako jednego ze sposobów walki z tymi zjawiskami. Podkreślono również potrzebę ochrony wolności religii lub przekonań, która jawi się jako najlepsza odpowiedź na zjawisko nietolerancji religijnej. W tym zakresie ogromne znaczenie ma kwestia nauczania o religiach i przekonaniach¹⁰¹.

Podobnie Rada Ministerialna OBWE w decyzji nr 13/06 z grudnia 2006 r.¹⁰² uznała znaczenie powszechności wiedzy o religiach i przekonaniach dla promocji wzajemnego szacunku i zrozumienia oraz wezwała państwa uczestniczące do zajęcia się podstawowymi przyczynami nietolerancji i dyskryminacji, zachęcając do opracowania kompleksowych krajowych polityk i strategii edukacyjnych, które promują większe zrozumienie i szacunek dla różnych kultur, grup etnicznych, religii lub przekonań. Dla zrealizowania tego zadania ODIHR opracowało i opublikowało w listopadzie 2007 r. zalecenia z Toledo dotyczące nauczania o religiach i przekonaniach w szkołach¹⁰³. Następnie w Deklaracji z Astany *Na rzecz wspólnoty bezpieczeństwa* z dnia 3 grudnia 2010 r.¹⁰⁴ podkreślono, że należy podjąć intensywniejsze działania w celu propagowania wolności religii lub przekonań oraz zwalczania nietolerancji i dyskryminacji.

Z kolei w deklaracji z dnia 6 grudnia 2013 r. z Kijowa Rada Ministerialna OBWE wezwała państwa uczestniczące w OBWE do zapobiegania nietolerancji, przemocy i dyskryminacji ze względu na religię lub przekonania wobec chrześcijan, Żydów, muzułmanów i członków innych religii, a także wobec osób niewierzących. Podkreślono konieczność podejmowania skutecznych środków w celu zapobiegania i eliminowania dyskryminacji jednostek lub społeczności religijnych lub wyznaniowych ze względu na religię lub przekonania, w tym wobec niewierzących, przez urzędników wykonujących obowiązki publiczne. Wskazano również na konieczność

¹⁰¹ Durham Jr., Ferrari, Santoro 2008, 231.

¹⁰² Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council. 2006. Decision No. 13/06 on combating intolerance and discrimination and promoting mutual respect and understanding, Brussels, 4–5 December 2006, <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/23114.pdf> [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰³ Durham Jr., Ferrari, Santoro 2008, 229–230.

¹⁰⁴ Organization for Security and Co-operation in Europe. 2010. Astana Commemorative Declaration. *Towards a security community*, Astana, 3 December 2010, <https://www.osce.org/files/f/documents/b/6/74985.pdf> [dostęp: 8.01.2023].

promowania poszanowania i ochrony miejsc kultu, zabytków religijnych, cmentarzy i sanktuariów przed wandalizmem i zniszczeniem.

Kolejnym dokumentem podejmującym zagadnienie zakazu dyskryminacji ze względów religijnych jest Raport Końcowy z 2018 r. z uzupełniającego spotkania w sprawie wymiaru ludzkiego nt. *Wolność wyznania lub przekonania: zagadnienia, szanse i specyficzne wyzwania związane ze zwalczaniem antysemityzmu i nietolerancji oraz dyskryminacji chrześcijan, muzułmanów i członków innych religii*. Na spotkaniu omawiano kwestie dotyczące korzystania bez dyskryminacji z praw człowieka i podstawowych wolności, a w szczególności z wolności wyznania lub przekonania jako podstawy normatywnego pokojowego współistnienia i bezpieczeństwa w regionie OBWE. Wskazano również na wyzwania związane ze zwalczaniem antysemityzmu i nietolerancji oraz dyskryminacji chrześcijan, muzułmanów i członków innych religii. Trzeba również wskazać, że w zaleceniach z 2004 r. w zakresie ochrony wolności religijnej podkreślono, że przy formułowaniu aktów prawnych gwarantujących tę wolność państwa skupione w OBWE powinny zwracać uwagę na znaczenie równości i niedyskryminacji, tolerancję i szacunek oraz prawo do skutecznych środków zaradczych.

Trzeba zauważyć ponadto, że OBWE jest organizacją, która co roku publikuje *Hate Crime Report* — raport dotyczący przypadków przestępstw z nienawiści wobec określonych grup społecznych, w tym religijnych¹⁰⁵. Warto podkreślić także, że działania OBWE dotyczące zwalczania dyskryminacji na tle religijnym wielokrotnie były dostrzegane i pozytywnie oceniane przez Stolicę Apostolską¹⁰⁶.

Podsumowanie

Przedstawione rozważania dowodzą, że od początku istnienia KBWE, przekształconej później w OBWE, zagadnienie ochrony wolności myśli, sumienia, religii lub przekonania było obecne w pracach i dokumentach tej organizacji.

¹⁰⁵ Weronika Kudła. 2022. *Prawna ochrona wolności religijnej chrześcijan w wybranych państwach europejskich*, <https://www.ekai.pl/prawna-ochrona-wolnosc-religijnej-chrzescijan-w-wybranych-panstwach-europejskich/> [dostęp: 20.02.2023].

¹⁰⁶ *Watykan w OBWE: wolność wyznania sercem praw człowieka*, <https://deon.pl/kosciol/watykan-w-obwe-wolnosc-wyznania-sercem-praw-czlowieka,420596> [dostęp: 20.02.2023].

Podkreślano tam wagę tej wolności, czytelnie włączając ją do katalogu podstawowych praw i wolności, których źródłem jest godność człowieka. Wiele razy wskazywano, że ochrona praw człowieka, w tym w sposób szczególnie ochrona wolności myśli, sumienia, religii lub przekonań, jest istotnym elementem pokoju, bezpieczeństwa, sprawiedliwości i demokracji.

Należy podkreślić, że dokumenty wydawane w ramach OBWE, takie jak Akt Końcowy z 1975 r. czy dokumenty podsumowujące konferencje przeglądowe, nie mają charakteru traktatów. Z intencji państw, która została wyrażona na konferencji w 1975 r., jasno wynikało, że podpisany wówczas akt nie jest dokumentem prawnym, lecz politycznym. Nie ma on mocy prawnie wiążącej, jednak jego niepodważalny autorytet polityczny wynika z faktu, że został podpisany przez najwyższych rangą przedstawicieli państw skupionych w OBWE. W doktrynie prawa wyrażono przy tym pogląd, zgodnie z którym akt ten jest określany jako międzynarodowy instrument prawny *in statu nascendi*, czyli tzw. prawo miękkie, które może się stać ważnym elementem tworzenia prawa¹⁰⁷. Zatem dokumenty wydawane w ramach OBWE są zaleceniami opracowywanymi przez przedstawicieli państw uczestniczących w spotkaniach organizowanych w ramach tej organizacji lub przez organy administracyjne tej organizacji.

Przedstawione rozważania dowodzą, że w dokumentach wydawanych przez KBWE/ OBWE nie sformułowano takich standardów ochrony wolności myśli, sumienia i religii, które stanowiłyby nowość w stosunku do tych, które zostały określone w szczególności w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka czy Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Europejskiej konwencji praw człowieka. Należy podkreślić jednak, że działalność OBWE tworzy dziś cenne forum wymiany doświadczeń poszczególnych państw w zakresie omawianych zagadnień. To zaś daje możliwość sformułowania przemyślanych zasad, zaleceń i wskazówek, które mogą być szeroko wykorzystywane przy opracowywaniu przepisów dotyczących wolności myśli, sumienia i religii. Ponadto OBWE podejmuje działania w zakresie poszanowania podstawowych praw i wolności człowieka, w tym wolności religijnej, poprzez wdrażanie różnych mechanizmów kontrolnych i implementacyjnych.

¹⁰⁷ Bloed 1995, 22–23.

Jak wynika z przeprowadzonych rozważań, w dokumentach OBWE podejmuje się różnorodne zagadnienia szczegółowe związane z ochroną wolności religijnej, co jednak nie wyczerpuje tego zagadnienia. Fakt ten uwypukla znaczenie ochrony wolności religijnej dla właściwego funkcjonowania współczesnych państw, w tym również dla ich bezpieczeństwa. Prowadzenie dialogu międzypaństwowego oraz dzielenie się doświadczeniami z wykorzystywania wypracowanych instrumentów w ramach OBWE daje niepowtarzalną możliwość nie tylko szybszego zauważenia niepokojących zjawisk, ale też sprawniejszego wypracowania adekwatnych środków zaradczych. Pozwala to na wysnucie wniosku, iż działalność OBWE w zakresie ochrony wolności myśli, sumienia i religii jest wartościowym uzupełnieniem instrumentów oferowanych w ramach innych systemów ochrony praw człowieka.

Bibliografia

- Abramowicz, Aneta M. 2022. „Reflections on religious freedom and security in Europe – 2019 OSCE Guidelines”. *Teka Komisji Prawniczej PAN. Oddział w Lublinie* 15(2): 3–13. DOI: <https://doi.org/10.32084/tkp.4618>.
- Bieńkowska, Daria. 2019. „Transkulturowa Europa a prawo do wolności religijnej. Analiza w oparciu o art. 9 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz jurysprudence strasburską”. W: *Prawa człowieka i ludzkie bezpieczeństwo. Osiągnięcia i wyzwania. W 70. rocznicę ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, red. Daria Bieńkowska, Ryszard Kozłowski, 97–108. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Bloed, Arie. 1995. *Dwadzieścia lat procesu KBWE: od konfrontacji do współpracy*. Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- Corley, Felix. 2004. „Eastern Europe: OSCE conference on discrimination – a regional survey”. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 24(5): 38–44.
- De Pree, Joanna. 2019. *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka jako fundamentalne prawo człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Durham Jr., Cole, Silvio Ferrari, Simona Santoro. 2008. „The Toledo guiding principles on teaching about religion and beliefs in public schools”. *Security and Human Rights* 19(3): 229–239.
- Evans, Malcolm D. 2008. *Religious liberty and international law in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ferrari, Silvio. 2020a. „Are freedom of religion or belief and security reconcilable?”. *Religious Freedom* 24: 100–106. DOI: <https://doi.org/10.32420/rs.2020.24.2096>.
- Ferrari, Silvio. 2020b. „Freedom of religion in the age of insecurity”. W: *Securitisation of Religious Freedom: Religion and Limits of State Control. Sécurisation de la liberté religieuse: La religion et les limites du contrôle de l'Etat. Proceedings of the XXIXth Annual Conference, Tallinn, 16–18 November 2017. Actes du XXIX^{ème} colloque annuel, Tallinn, 16–18 novembre 2017*, red. Merilinn Kiviorg, 3–9. Granada: Editorial Comares.
- Grudziński, Paweł. 2002. *KBWE/OBWE wobec problemów pokoju i bezpieczeństwa regionalnego*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Jach, Anna. 2017. „Akt końcowy KBWE i jego wpływ na instytucjonalizację ruchu praw człowieka w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej 1975–1991 (wybrane aspekty)”. *Nowa Polityka Wschodnia* 2: 157–175.
- Jastrzębski, Marcin. 2009. „Wolność myśli, sumienia i religii”. W: *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. Laura Koba, Wiesław Waclawczyk, 233–246. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Krukowski, Józef. 2000. *Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Lorenc, Zuzanna. 2016. „Funkcje Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w kształtowaniu bezpieczeństwa”. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej* 3: 183–197.
- Matwiejuk, Jarosław. 2016. *Konstytucyjno-ustawowa pozycja związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej*. Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Matysiuk, Renata. 2008a. „Bezpieczeństwo i prawa człowieka w najważniejszych dokumentach KBWE/OBWE”. W: Renata Matysiuk, Ryszard Rosa, *Bezpieczeństwo i prawa człowieka w systemie KBWE/OBWE*, 53–270. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Matysiuk, Renata. 2008b. „Bezpieczeństwo i prawa człowieka w systemie KBWE/OBWE”. W: Renata Matysiuk, Ryszard Rosa, *Bezpieczeństwo i prawa człowieka w systemie KBWE/OBWE*, 31–51. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Mazurek, Franciszek J. 2008. „Wkład Stolicy Apostolskiej w ochronę prawa człowieka do wolności sumienia i wolności religijnej w Konferencjach Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE i OBWE)”. *Roczniki Nauk Społecznych* 36(1): 45–72.
- Mazurek, Franciszek J. 2009. „Integralność praw człowieka”. *Roczniki Nauk Społecznych* 37(1): 7–31.

- Menkes, Jerzy. 1994/1995. „«III koszyk» KBWE – na drodze do równości praw w Europie”. *Roczniki Nauk Społecznych* 22/23(1): 69–85.
- Ożóg, Michał. 2017. „Noszenie chusty islamskiej w miejscu pracy a prawa i wolności innych podmiotów prawa. Rozważania na kanwie wyroków Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 14 marca 2017 r. w sprawach: Samira Achbita przeciwko G4S Secure Solutions (C-157/15) oraz Asma Bougnaoui przeciwko firmie Micropole (C-188/15)”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 20: 307–334. DOI: <https://doi.org/10.31743/spw.269>.
- Przyborowska-Klimczak, Anna. 2001. *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*. Lublin: Lubelskie Wydawnictwa Prawnicze.
- Rosa, Ryszard. 2008. „Filozoficzne, pedagogiczne i prawne aspekty bezpieczeństwa i praw człowieka (zarys problematyki)”. W: Renata Matysiuk, Ryszard Rosa, *Bezpieczeństwo i prawa człowieka w systemie KBWE/OBWE*, 15–30. Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
- Sobczak, Witold. 2013. *Wolność myśli, sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*. Toruń: Dom Wydawniczy Duet.
- Stanisz, Piotr. 2011. „Źródła prawa wyznaniowego Rzeczypospolitej Polskiej”. W: Artur Mezglewski, Henryk Misztal, Piotr Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, 48–66. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Świtalski, Piotr. 1997. *OBWE w systemie bezpieczeństwa europejskiego: szanse i ograniczenia*. Warszawa: Centrum Stosunków Międzynarodowych Instytutu Spraw Publicznych.
- Tichoniuk, Anatol. 2016. „Organizacje międzynarodowe w systemie bezpieczeństwa światowego i regionalnego”. W: *Teoretyczne i metodologiczne podstawy problemów z zakresu bezpieczeństwa*, red. Zbigniew Ścibiorek, Zenon Zamiar, 170–199. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Ventura, Marco. 2020. „The formula «freedom of religion or belief» in the laboratory of the European Union”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 23: 7–53. DOI: <https://doi.org/10.31743/spw.9833>.
- Zięba, Ryszard. 2015. „Bezpieczeństwo europejskie czterdzieści lat po podpisaniu Aktu Końcowego KBWE”. *Rocznik Integracji Europejskiej* 9: 109–122. DOI: <https://doi.org/10.14746/rie.2015.9.7>.

